

УДК [378.091.212:005.963](438)

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.80.2.44>**О. І. Яковенко**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри управління підприємницькою та туристичною діяльністю
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ У НІМЕЧЧИНІ

Стаття присвячена особливостям підготовки кадрів вищої кваліфікації в Німеччині. Дане питання є актуальним у зв'язку з необхідністю більш повного задоволення потреб економіки і науки в кваліфікованих кадрах, формування і зміцнення інтелектуального, культурного, соціального та науково-технологічного потенціалу, а також інтеграцією української освіти в європейську освітню систему.

Автором проведений аналіз реформування системи підготовки науково-педагогічних кадрів в Німеччині і перехід її від двоступеневої до треступеневої. Третім рівнем вищої освіти в Німеччині є здобуття вченого ступеня доктора філософії (Doctor of Philosophy; Ph.D.). Підкреслюється факт значної автономії університетів щодо докторської освіти.

Автор деталізує отримання наукового ступеню PhD за двома наявними формами: індивідуалізованою та структурованою. За кожною з них автор деталізує процес здобуття ступеня, виділяючи характерні особливості кожної з них та процеси роботи та захисту дисертацій, виокремлює переваги та недоліки кожної з них. Так, при навчанні за індивідуалізованою формою, як відмічає автор, кандидату потрібно самому обирати наукового керівника, і процес навчання носить індивідуальний характер, відповідальність за якість майбутньої роботи покладається лише на керівника. Поданий опис змісту норм і правил подання та розгляду дисертації, її оцінювання. Автор зауважує на тому, що хоча індивідуалізована форма має значну популярність, проте її основним недоліком є відсутність чітких критеріїв і вимог до кандидатів на докторський ступінь. Структурована форма отримання ступеня доктора більш формалізована. Її обов'язковою складовою частиною є супроводжувані навчальні програми, приклад однієї з яких стисло поданий у роботі. Недоліком даної форми роботи докторанта автор вважає обмеженість часу на наукову роботу.

Подальший науково-професійний розвиток доктор філософії може здійснити за допомогою інституту габілітації та отримати ступінь габілітованого доктора (Dr.Hab).

У висновку автор приходить до того, що у сучасній світовій практиці написання докторської дисертації необхідна умова для всіх, хто бажає побудувати кар'єру в науці чи у сфері вищої освіти. А вивчення закордонного досвіду допоможе національній системі підготовки науково-педагогічних кадрів відповідати загальноєвропейським.

Ключові слова: форми підготовки науково-педагогічних кадрів, науковий ступінь, доктор філософії, габілітований доктор, Німеччина.

Постановка проблеми. Сьогодні в системі освіти України відбуваються значні зміни, викликані необхідністю її адаптації до нових соціально-економічних умов, до умов інформатизованого суспільства, потребою інтеграції в європейський освітній простір. Одним із важливих питань стосовно реформування вищої освіти і науки є розвиток системи підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів.

Для результативного вдосконалення національної системи підготовки науково-педагогічних кадрів необхідне вивчення іноземного досвіду, виявлення ключових факторів ефективності та якості докторської освіти провідних країн. Однак під час проектування та реалізації заходів модернізації системи підготовки науково-педагогічних кадрів слід враховувати як вже надбані національні традиції, так і сучасні світові тенденції розвитку вищої освіти.

У цьому аспекті нам представляється важливим вивчення досвіду Німеччини як однієї з європейських країн з високими надбаннями у становленні та розвитку вищої освіти. Зокрема, саме Німеччина є батьківщиною першого університету, заснованого в місті Гейдельберг ще в 1386 році.

Мета роботи – дослідити сучасну систему підготовки науково-педагогічних працівників в Німеччині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сучасного стану підготовки науково-педагогічних кадрів в Німеччині присвячено ряд праць як німецьких вчених, так і російських [1; 2; 4; 5], українських [3; 6; 7].

Проте їх сьогодні недостатньо, а система вищої освіти постійно розвивається як у нашій країні, так і в інших, тому обрана тематика завжди буде в колі наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система вищої освіти в Німеччині відповідає

міжнародній Болонській системі – системі єдиної структури вищої освіти, прийнята більшістю європейських країн для уніфікації вищої освіти, кваліфікаційних документів і відповідно до кваліфікації фахівців і наукових співробітників різних країн.

Зміни на шляху до наявної сьогодні системи в плані підготовки науково-педагогічних кадрів в Німеччині розпочалися з прийняття «Рекомендацій Конференції ректорів ЗВО про введення статусу докторанта і його навчання» (1996). Ці рекомендації були закріплені в так званому «Четвертому законі, що вносить зміни в рамковий закон про вищу освіту» (1998), за яким була визначена чітка структура навчання в ЗВО, що відбивала багатоповерховість системи дипломів з однозначною професійною орієнтацією, чіткими термінами навчання і підготовкою наукових кадрів, він також передбачав:

- надання ЗВО більшої автономії з вимогою більшої відповідальності;
- розширення повноважень вищих шкіл у сфері кадрової політики;
- закріплення положення про статус докторанта для досягнення більшої прозорості під час розподілу відповідальності за підготовку наукових кадрів;
- скасування ряду нормативних документів, що стримували свободу дій і ініціативу ЗВО;
- впорядкування системи фінансування ЗВО з орієнтацією на рівень фінансування країн ЄС [4, с. 88].

Перед університетами постало завдання створення інституційних структур, які б забезпечували наукове керівництво докторантами, проведення занять, спрямованих на формування «академічних ключових кваліфікацій», а також курсів з методології наукових досліджень.

У 2002 р. Наукова рада і в 2003 р. Конференція ректорів ЗВО представили рекомендації, які увійшли в «П'ятий закон про внесення змін до рамкового закону про вищу освіту» та стосувалися підвищення конкурентоспроможності системи підготовки науково-педагогічних кадрів і залучення молодих вчених до ЗВО. В якості основних завдань були виділені: інтенсифікація процесу підготовки наукових кадрів і її тривалість, залучення молодих вчених до ЗВО і рішення вікової проблеми професорсько-викладацького складу.

Для сприяння підготовці науково-педагогічних кадрів в Німеччині були створені спеціальні центри, які розробляють різні програми, наприклад:

- програма «Підготовка наукових кадрів у вищих навчальних закладах Німеччини» (Promotion an Hochschulen in Deutschland);
- міжнародні програми підготовки докторантів (Internationale Promotionsprogramme – IPP);
- міжнародні дослідницькі школи Макса Планка (Internationale Max Planck Research Schools – IMPRS);

– міжнародні коледжі, що фінансуються Німецьким науково-дослідним товариством;

– програми післядипломної підготовки в різних землях країни [5, с. 96].

Слід зазначити, що докторська освіта в Німеччині досить автономна, значного впливу ні федеральна, ні земельні влади на неї не мають, навіть Закони про вищу освіту кожна земля розробляє сама. Отже, в Німеччині рішення про присудження наукових ступенів PhD приймають університети, а кожен факультет у рамках університету має право самостійно розробити порядок проведення необхідних формальних процедур.

Ступень доктора філософії (PhD) в Німеччині можна отримати за однією з двох форм: індивідуалізованою або структурованою.

Для індивідуалізованої форми характерна тісна взаємодія між докторантом та науковим керівником, останній веде роботу здобувача над дисертацією та відповідає за її якісне та належне виконання.

Кандидат самостійно знаходить наукового керівника (професора або кого-небудь з членів кафедри з відповідним статусом), обговорює з ним тему дослідження, умови і терміни роботи над дисертацією. Наявні норми освіти передбачають автономію університетів щодо порядку підготовки до докторського ступеня і умов її присудження. Ні федеральна, ні земельна влада не несуть відповідальності за якість добраної науковим керівником програми, тому будь-якої офіційної системи планування і контролю підготовки докторантів не існує.

Індивідуалізована форма роботи над дисертацією, окрім консультацій із науковим наставником, також передбачає участь здобувача в семінарах і колоквіумах, на яких обговорюються результати наукових робіт інших здобувачів, та здачу декількох іспитів зі спеціальних дисциплін.

Дисертаційна робота вважається завершеною при виконанні ряду умов:

- попередній розгляд дисертації науковим керівником і рецензентом;
- призначення її до захисту, якщо науковим керівником і рецензентом визнані самостійність проведеного дисертантом дослідження, робота представляє оригінальні наукові результати і нові наукові знання в досліджуваній науковій сфері;
- відповідність її оцінці за атестаційною шкалою в діапазоні від «блискуче» до «задовільно»;
- здача усного кваліфікаційного тесту (іспиту) за фахом перед комісією, що складається з професорів університету, або ж захист дисертації у форматі доповіді за темою дослідження і подальшої за нею дискусії.

Оцінка є свого роду показником значущості проведеного наукового дослідження для науки в цілому і рівня компетентності претендента як вченого.

Індивідуалізована форма підготовки дуже популярна, та науковці також вказують і на ряд її недоліків:

- непрозорість методів відбору претендентів;
- відсутність чітких критеріїв і вимог до кандидатів;
- невизначеність статусів кандидатів на докторський ступінь;
- відсутність системності в підготовці здобувачів;
- тривалість часу роботи над дисертацією;
- відсутність будь-яких дисциплінарних норм щодо наукового керівництва;
- сильна залежність дисертанта від наукового керівника [1, с. 12].

За структурованої формою підготовки докторантів спеціальною комісією проводиться прийом кандидатів (випускників ЗВО, молодих викладачів) в якості наукових співробітників на бюджетне місце на 0,5-0,75 ставки та на договірній основі. За даною формою докторанти навчаються за супроводжуваною навчальною програмою роботи над дисертацією.

Як приклад Світлана та Володимир Мороз надають огляд трирічної докторської програми з кількісної економіки та фінансів (PhD) німецького університету Констанц, згідно з якою:

1-й н.р.: докторант, відповідно до рекомендацій двох своїх консультантів відвідує обов'язкові (економічна теорія: поглиблений курс з мікроекономіки та поглиблений курс з макроекономіки; економетрія: мікроеконометрія; аналіз часових рядів) та вибіркові курси (фінанси; економіка праці; суспільна економіка).

2-й н.р.: присвячується проведенню дисертаційного дослідження (написання дисертації і документація прогресу дослідження; семінарський курс занять; підготовка і публікація першої наукової роботи).

3-й н.р.: докторант закінчує роботу над дисертацією, відвідує семінарські заняття та оприлюднює другу публікацію [3, с. 93].

В обов'язки докторантів при цьому додатково входить педагогічна і організаційна робота, проведення занять із студентами, участь в органах самоврядування університету. Подібна практико-орієнтована діяльність хоча і скорочує час на написання дисертації, але позитивно оцінюється і враховується при їх подальшому працевлаштуванні в ЗВО в якості консультантів з питань навчання, керівників комп'ютерних служб, редакторів наукових журналів і т.д.

Структуровану форму підготовки науково-педагогічних кадрів також вирізняють і такі ознаки: прийом претендентів на конкурсній основі з використанням прозорих методів відбору; створення для здобувачів курсів, які допомагають формуванню міжпредметних ключових компетенцій; між-

народна спрямованість підготовки з високою часткою іноземних докторантів, а також кооперацією із зарубіжними вченими та інститутами.

Недоліком даної форми роботи докторанта є обмеженість часу на наукову роботу, хоча терміни перебування на кафедрі можуть бути продовжені.

Німеччина також має інститут габілітації, що з'явився завдяки введенню в структуру університетів нових посад, молодших професорів і професорів, які спеціалізуються більшою мірою на наукових дослідженнях, що стало можливим у результаті зміни законодавства, що регламентує вимоги до призначення на посаду професора (Рамковий закон про вищу освіту 2002 р.)

Для отримання звання габілітованого доктора – доктора вищого ступеня, треба пройти відповідну процедуру захисту наукових здобутків – зазвичай монографії, але в деяких галузях, як то в медицині, найчастіше це сукупність статей у фахових журналах світового рівня. Монографія, яка подається на габілітацію, має бути на зовсім іншу тему, ніж попередньо захищена здобувачем дисертація доктора філософії. Захист відбувається на базі університету в присутності спеціальної комісії. Здобувач отримує звання габілітованого доктора (Dr. Hab.).

При цьому кожен університет самостійно розробляє правила габілітаційного захисту, де деталізуються усі процедури. Наприклад, Правила габілітації педагогічного факультету університету Дуйсбург-Ессен [8] складаються з наступних розділів: § 1 Мета габілітації; § 2 Вимоги до вступу для процесу габілітації; § 3 Габілітаційні досягнення; § 4 Заява про габілітацію та документи про габілітацію § 5 Габілітаційна комісія § 6 Вступ та рішення про відкриття процедури габілітації § 7 Письмове досягнення габілітації; § 8 Висновок експерта; § 9 Постанова про прийняття письмового габілітаційного досягнення; § 10 Відкликання заяви про габілітацію; § 11 Зміна письмового досягнення габілітації; § 12 Досягнення усної габілітації; § 13 Повторення усного габілітаційного досягнення; § 14 Завершення процесу габілітації; § 15 Перевірка габілітальних документів; § 16 Регабілітація; § 17 Відкликання кваліфікації викладача; § 18 Надання ліцензії на викладання; § 19 Відкликання ліцензії на викладання; § 20 Зміна або розширення площі викладацької кваліфікації; § 21 Набрання чинності.

Сучасний процес реформування підготовки науково-педагогічних працівників в Німеччині націлений на структурні зміни в напрямку єдиного європейського дослідницького простору. Зокрема, визнана ефективною діяльність так званих університетських градуальних коледжів для випускників – цільових дослідницьких груп для шукачів докторських ступенів. Такі коледжі відрізняються наявністю структурованих програм і

фінансуються з федерального бюджету. Студенти отримують гранти та мають можливість повністю зосередитися на дисертаційних дослідженнях під керівництвом одного або декількох викладачів, які, у свою чергу, також беруть участь у фінансованих наукових дослідженнях. У коледжах створюються загальні і спеціальні курси (від 4 до 6 годин на тиждень) [1, с. 13]. Вважається, що градуальні школи можуть служити зразком і засобом подолання наявних сьогодні в Німеччині недоліків в організації підготовки дослідників і викладачів вищої школи.

Висновки і пропозиції. У сучасній світовій практиці написання докторської дисертації – необхідна умова для всіх, хто бажає побудувати кар'єру в науці чи у сфері вищої освіти.

Підготовка кваліфікованих науково-педагогічних кадрів – одне з найактуальніших завдань вищої освіти.

У сучасних умовах вкрай важливо вивчати досвід зарубіжних країн і знаходити в ньому передові особливості для можливості впровадження в стратегію розвитку національної вищої освіти. Сьогодні, як і раніше, Німеччина залишається лідером за якістю і кількістю захищених дисертацій в країнах Європи. Саме тому в роботі був розглянутий досвід організації системи науково-педагогічних кадрів саме цієї країни.

Докторська освіта в Німеччині досить автономна, значного впливу ні федеральна, ні земельні влади на неї не мають. Отримання наукового ступеню PhD в Німеччині можна або за індивідуалізованою, або за структурованою формою. За кожною з них у роботі висвітлений процес роботи над дисертацією та процес її захисту. Кожна з форм має свої переваги та недоліки. Основним недоліком першої ми вважаємо відсутність чітких критеріїв і вимог до кандидатів на докторський ступінь. Вважаємо, що навіть, при всій автономії університетів та індивідуалізації навчання за цією формою, слід посилити критерії до відбору кандидатів на здобуття ступеня доктора філософії. Головний же недолік структурованої форми – зменшення часу на наукову діяльність, проте здобувач вже набуває досвіду роботи.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на вивчення систем підготовки науково-

педагогічних кадрів інших європейських країн, із метою з'ясування їх відповідності загальноєвропейським стандартам, виявлення останніх змін у докторській освіті та, на цій основі, пошуку шляхів вдосконалення національної системи підготовки висококваліфікованого науково-педагогічного персоналу.

Список використаної літератури:

1. Бедный Б.И., Миронос А.А. Подготовка научных кадров в высшей школе. Состояние и тенденции развития аспирантуры : монография. Нижний Новгород : Изд-во ННГУ, 2008. 219 с.
2. Душина С.А. Аспирантура в национальных академических системах: Германия и США. *Вестник МГИМО-Ун-та*. 2013. № 2(291). С. 170–178.
3. Мороз В., Мороз С. Німецька модель підготовки науково-педагогічних кадрів: особливості розбудови та перспективи використання для розвитку трудового потенціалу вітчизняних ВНЗ. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2016. № 2. С. 87–96.
4. Писарева Л.И. Высшая школа в ФРГ: традиции, новые ориентации, прогнозы. *Педагогика*. 2008. № 5. С. 88–94.
5. Писарева Л.И. Система подготовки научных педагогических кадров в Германии. *Проблемы современного образования*. 2016. № 4. С. 87–100.
6. Солощенко В.М. Особливості присудження наукових ступенів у Європі: ретроспективний аналіз. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2009. № 2. С. 106–116.
7. Суліма Є.М. Підготовка та атестація наукових кадрів вищої кваліфікації: стан, проблеми, перспективи розвитку. URL: <http://ktoi.npu.edu.ua/index.php/uk/home/2-uncategorised/43-vystup-pershoho-zastupnyka-ministra-osvity-i-nauky-sulimy-ye-m>. (дата звернення: 23.06.21).
8. Habilitationsordnung der Fakultät für Bildungswissenschaften der Universität Duisburg-Essen vom 11. April 2019. URL: https://www.uni-due.de/imperia/md/content/zentralverwaltung/bereinigte_sammlung/6-2.pdf (дата звернення: 23.06.21).

Yakovenko O. Scientific and pedagogical personnel training system in Germany

The article is devoted to the peculiarities of training highly qualified personnel in Germany. This issue is relevant in connection with the need to more fully meet the needs of the economy and science in qualified personnel, the formation and strengthening of intellectual, cultural, social and scientific and technological potential as well as the integration of Ukrainian education into the European educational system.

The author analyzes the reform of the system of training scientific and pedagogical personnel in Germany and its transition from two-stage to three-stage. The third level of higher education in Germany is obtaining the degree of Doctor of Philosophy (Ph.D). The fact of significant autonomy of universities in doctoral education is emphasized.

The author details the acquisition of a PhD in two existing forms: individualized and structured. For each of them, the author details the process of obtaining a degree, highlighting the characteristic features of each of them and the processes of work and defense of dissertations, highlights the advantages

and disadvantages of each of them. So, when teaching in an individualized form, as the author notes, the candidate needs to choose the supervisor himself and the learning process is individual in nature, responsibility for the quality of future work rests only with the leader. A description of the content of the norms and rules for the presentation and consideration of the dissertation, its assessment is presented. The author notes that although the individualized form has significant popularity, its main drawback is the lack of clear criteria and requirements for candidates for a doctoral degree. The structured form of obtaining a doctorate is more formalized. Its obligatory component is the accompanying training programs, an example of one of which is briefly presented in the work. The author believes that the disadvantage of this form of doctoral student's work is the limited time for scientific work.

Further scientific and professional development of the doctor of philosophy can be carried out with the help of the institute of habilitation and receive the degree of habilitated doctor (Dr. Hab).

In conclusion, the author comes to the conclusion that in modern world practice, writing a doctoral dissertation is a necessary condition for anyone who wants to build a career in science or in the field of higher education. And the study of foreign experience will help the national system of training scientific and pedagogical personnel to correspond to the European one.

Key words: forms of training scientific and pedagogical personnel, degree, doctor of philosophy, habilitated doctor, Germany.